

Somos Róbert

EGY LÉPÉS

A hetvenes évek filozófiai lehetőségei és valósága. Szerkesztette Boros Gábor, L'Harmattan – Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2010, 324 oldal, 2800 Ft

A kötet egy *Ad marginem* című sorozat első darabjaként a Német–Magyar Filozófiai Társaság 2008-as konferenciájának anyagát tartalmazza. A társaság kötődése folytán a magyarországi hetvenes éveken túl német, pontosabban keletnémet és kolozsvári helyszínekre is elkalauzolja az olvasót. Mégis, a könyv fő témáját a honi filozófia, mindenekelőtt a hivatalos marxizmus és annak változatai, illetve a marxizmus szorításából többé-kevésbé kiszabaduló filozófusok és iskolák képezik.

Mivel konferenciakötetről van szó, az olvasó ne várjon egységes mondanivalót, elemzési stratégiát és szisztematikus feldolgozást. Egy ilyen vállalkozásra aligha érett meg az idő, ráadásul egy a hetvenes évek bölcséleti életét felölelő projekt csak kollektív munka eredményeként elképzelhető, amely kollektív munka igazi gazdája egy akadémiai filozófiai intézet lehetne majd. Egyelőre azonban ilyesmiről szó nincsen, sőt a magyar filozófiai hagyomány módszeres negligálása történik a Magyar Filozófiai Kutatóintézet jelenlegi vezetői programjában és gyakorlatában. Ahogyan a századelő és a két világháború közötti időszak bölcséleti életéről – mint többé-kevésbé egységes korszakokról – is jórészt csak meglehetősen elavult és gyakran ordító aránytalanságokat mutató tanulmánygyűjtemények szólnak,¹ úgy egyelőre a hetvenes évek kapcsán is be kell érni a konferenciakiadvánnyal.²

A hetvenes évek filozófiai lehetőségei és valósága huszonhárom tanulmányból és egy háromtételű függelékből áll. Nem szeretném mindet felsorolni és ismertetni. A tanulmányok gyakran személyes visszaemlékezéseket is tartalmaznak, ám láthatóan a szerkesztő munkája ezen a típusú heterogenitáson azzal igyekezett enyhíteni, hogy a szubjektívebb hangvételű Fehér Márta-önéletrajzot és Percz László Szigeti Józseffel készített interjúját a függelékbe helyezte. Némileg furcsálltam, hogy Weiss Jánosnak a filozófusperről írt – egyébként nagyon érdekes és színvonalas – dolgozata egyedülként német nyelven került a függelékbe. Ha a német szerzők kontribúciói magyarul láttak napvilágot, akkor Weiss tanulmányát is elolvashatnák a németül nem tudók.

¹ *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn*, szerk. Kiss Endre – Nyíri János Kristóf, Kossuth, Budapest, 1977; *A magyar filozófiai gondolkodás a két háború között*, szerk. Hermann István és mások, Kossuth, Budapest, 1983.

² A hetvenes évek meghatározó, lezárt életművel rendelkező filozófusok munkásságát színvonalasan tárgyalja HELL Judit – LENDVAI L. Ferenc – PERECZ László: *Magyar filozófia a XX. Században*, II., Áron Kiadó, Budapest, 2001.

A kötet német vonatkozása Lukács György NDK-beli hatásának Hans-Christop Rauh részéről nyújtott vizsgálata (*Lukács György filozófiai jelenléte és hiánya az 1945 és 1900 közötti NDK filozófiájában*), azután Werner Becker esszéje arról, hogy a marxizmus voltaképpen politikai teológia. Ma már ez a tézis nem meglepő, a címben szereplő „elfojtott deizmus” fordulat azonban mindenképpen az, hiszen egyáltalán nem világos, mire is utal vele az azóta elhunyt szerző. Hans-Martin Gerlach Lukács György *Az ész trónfosztása* című művének recepcióját vizsgálja a hallei egyetemen lezajlott vitákra fókuszálva. Kiss Lajos András Georg Klaus kibernetikát filozófiával párosító kísérletéről szól. Rózsa Erzsébet tanulmánya is tartalmaz az NDK-ban uralkodó filozófiai atmoszférára vonatkozó megállapításokat.

A határokon túli magyar filozófiáról Mester Béla ír Bretter György kapcsán. Eme dolgozat egyik megállapítása érdekes fényt vet a hetvenes évekbeli magyar és román filozófiai élet különbségére. Romániában a nem-marxista jobboldali vagy konzervatív értelmiség egy idő után publikálhatott, így részt vehetett a romániai filozófiai életben. A kötet egyetlen szerzője sem jelzi, de ez hazánkban nem így volt, a két világháború közötti rendszer filozófusait kisöpörték az egyetemekről, ha nem menekültek el maguktól. A fiatalabbak számára még a pálfordulás lehetősége volt adott. Érdeemes leszögezni, hogy 1945 után egy nagyon is öntudatos, felsőbbbségtudattal rendelkező, agresszív marxizmus telepedett a magyar filozófiai életre.

Hasonlóképpen fontos hangsúlyozni, hogy a hetvenes évek magyar filozófiai élete lényegében Budapestre koncentrálódott, hiszen filozófiaoktatás csak az ELTE-n folyt. Csejtei Dezső dolgozata (*A filozofálás lehetősége Szegeden, a késő kádárista korszakban*) épp azt mutatja meg, hogy a helyi hivatalos vagy alternatív filozófia nulla szintet képviselt illetve jóakarató dilettantizmust sugárzott, és hogy a filozófiával foglalkozó fiataloknak egyéb diszciplínák művelése és autodidakta előzmények után Budapesten kellett tájékozódniuk.

A magyar szerző tollából született legterjedelmesebb írást Kiss Endre jegyzi (*A filozófia szerepe a marxizmusban. A hetvenes évek filozófiai fordulatáról*). Attól tartok, a nyájas olvasó nem fogja megérteni ezt a szöveget, amelynek a témája a nemzetközi ideológiai helyzet alakulása 1968 előtt és után. Kiss Endre állításait nem próbálja meg igazolni, hanem egy furcsa víziót tár elénk. Az olvasó nem tudja meg, hogy a szerző miért is nevezi „egy új filozófia váratlan, üstökösszerű feltűnésének egy új filozófiai folyamaton belül” (11) Szolzszenyicin *Gulag*-könyvét. A következő formulázás hasonlóképpen rejtélyes értelmű marad:

Az a tény, hogy egy filozófiát egészében elfogadtak (mondjuk a *posszibilitás* vonalán), nemhogy nem jelentette azt, hogy annak igazságtartalmát is – a *plauzibilitás* szövegösszefüggésében – elfogadták volna, sőt az érdemi modellel azt akarjuk sugallni, hogy épp en azért tekintettek egy filozófiát egészében hamisnak (a *plauzibilitás* összefüggésében), amiért ugyanazt a filozófiát ugyanakkor igaznak mondták (a *posszibilitás* vonalán). Ezért a klasszikus szovjetmarxiz-

mus a kettős igazság teljesen új formáját állította fel, azt az új formát, amely az igazság kettősségét kivitte a filozófián kívülre és még szociológiai alapokra is helyezte. A helyzet leírása *orwelli* formulák használatát engedi meg. (16)

A *Nouvelle Philosophie* kapcsán Kiss „sikeres filozófiai kommandós akció végrehajtásáról” és „filozófiai görögtűz”-ről beszél. Immár a magyar viszonyokra térve Lukács György *Ontológiájáról*, annak módszertani hiányosságairól tesz említést. Itt mintha már nem is lenne szó 1968 nagy töréséről, amelyet korábban előtérbe állított a szerző.

A panorámaszerű összkép fölvázolása után a többi dolgozat jórészt egyes filozófiai szereplőket mutat be, bizonyos intézményeket vizsgál, végül szinte filológiai szinten végez fogalmi összehasonlításokat. Az első csoportba tartozik Ferencz Sándor írása Vidrányi Katalinról, Thiel Katalin dolgozata Hamvas Béláról, Czeglédi András tanulmánya Balassa Péterről vagy Hoppál Kál Bulcsúé Nyíri Tamásról. Szinte intézményként jelenik meg az Altrichter-kör Faragó-Szabó István bemutatásában, Ruzsa Imre Máté András elemzésében, Munkácsy Gyula Csikós Ella dolgozatában. Tanulságos összehasonlításokat olvashatunk Kendeffy Gábor Vidrányi Katalint és Vanyó Lászlót vizsgáló írásában vagy Boros Gábor Ancsel Éva és Heller Ágnes érzelmelméleti gondolkodását elemző tanulmányában.

A hetvenes évek hazai filozófiai élete nem csupán koncentráltódott Budapesten, hanem – a modern kor trendjének megfelelően – jórészt az ELTE-n zajlott. Mellette az akadémiai intézetben folytak kutatások. Számos tanulmány érinti azt a kérdést, hogyan is nézett ki a filozófia egyetemi oktatása a hetvenes években, kik voltak a jelentősebb tanárok. Az időszakon belül az 1973-as filozófusper az egyik mérföldkő, amelynek külön vizsgálatot szentel Weiss János, de említi Békés Vera, Kovács Gábor, Boros Gábor is. Érdekes módon azonban a meghatározó pozícióban maradó filozófusok tevékenysége kevesebb figyelemben részesült a konferencia résztvevői részéről. Filozófiai értelemben nyilván azért van ez így, mert az illető személyek bölcséleti jelentősége korlátozott. Ugyanakkor a filozófia mint modern intézményekbe tagolódo tevékenység rá volt utalva a nyilvános csatornákra. A hetvenes években már elég jól működött egy másik nyilvánosság, a főbb folyamatok megértéséhez azonban szükség lesz az intézményes pozíciókat elfoglaló filozófiai korifeusok tevékenységének alaposabb ismeretére. Ebben az összefüggésben pedig jórészt Szigeti Józsefről és Hermann Istvánról, a két ELTE-s tanszékvezetőről van szó, akiknek a meghatározó szerepéről Weiss János röviden szól is dolgozatában. Ezen túl Szigeti egy interjúban produkál egy szánalmas apológiát és próbálja igazolni azt, hogy az általa képviselt szovjet dialmat Lukácstól független és korszerű filozófiai irány. Valójában egyetemi előadásai (pontosabban felolvasásai) már a hetvenes években is a „bírjuk ki ezt a másfél órát” felkiáltással abszolvtattak. Hermann István nevéhez Lukács György örökségének kanonizálása és a hivatalos marxista irányvonalba történő adaptációja kapcsolódik, és ez a folyamat éppen a hetvenes években zajlott a legintenzívebb módon. Ezen túl Hermann a

lukácsi oktatói habitust, sőt talán közvetve Alexander Bernát kultúracentrikus világnézetfilozófiáját terjesztette halomnyi könyvében és egyetemi előadásain. Ideálja a kultúra és művészetek terén tájékozott filozófus volt, aki szocialista öntudattal vesz részt a közéletben. Aczél György támogatásával Hermann a sokat író, nemzetközileg ismert filozófus példáját Lukácsról vette. Általában véve is, Lukács György az a filozófus, akinek az árnya az egész hetvenes évekre rávetül és majdnem minden tanulmány összefüggésében megjelenik. Lukács nagy volumenű, nemzetközi szinten recipiált munkássága a filozófiai életet alapvetően meghatározta, hívei és támadói egyaránt a marxizmus szellemi kontextusában mozogtak. A filozófus szakma képviselői számára azonban különösen érdekes lehet Simon József tanulmánya, amely azt mutatja be, hogy Lukácsnak és követőinek a magyar filozófia története egészét és a honi irodalmi teljesítmények nagy részét is lefitymáló megnyilatkozásai hogyan idézték elő azt, hogy a magyar irodalomtörténeti és eszmetörténeti-bölcselettörténeti kutatások a lukácsista megközelítést kivették kánonjukból, és egy időn túl egyáltalán nem hivatkoztak Lukácsra. Ismeretes, hogy az irodalomtörténeti szakma nagy része ma is ízlésítéleteiben doktriner és kártékony irodalomkritikusként tartja számon Lukácsot, míg a személyéről publikusan nyilatkozó filozófusok többsége jelenleg is a 20. század egyetlen nemzetközi szintű gondolkodóját látja benne. Valójában fölvethető lenne a kötet összefüggésében az a kérdés, milyen károkat is okozott Lukács György filozófiai működése, vagy mit jelentett az, hogy a honi filozófiai élet frontvonala Lukács követői és támadói között húzódott. Azon túl, hogy Lukács számos jelentős magyar gondolkodót és tapasztalt filozófiatanárt tett lehetetlenné Kerényi Károlytól kezdve Halasy-Nagy Józsefíg, a „nincs magyar filozófia” radikális tézisével a honi filozófiatörténet-írást egyvágányúvá sorvasztotta, radikális balos marxizmusával szinte minden jelentős bölcseleti irányzatot negligált. A magam részéről mégis azt az életfilozófiai indíttatású, de a korabeli marxizmus egyéb képviselőjénél is jól kitapintható redukcionizmust tekintem legkárosabb eszméjének, amely szerint a filozófia belső fogalmi világa pusztá visszatükröződése valami nem filozófiai, materiális, pszichológiai vagy éppen ideológiai anyagnak. Ez az idea pedig közös eszméje volt Lukácsnak, követőinek és az őt pártvonalon támadó személyeknek. Ez a redukcionizmus legotrombább módon *Az ész trónfosztása* című művében jelent meg, ahol a fasizmus szálláscsinálójaként mutatott be minden, általa „irracionalisnak” minősített filozófust. (Túl az abszurd tézisen, a „racionizmus” és az „irracionalizmus” fogalmainak egészen furcsa és képtelen használatát terjesztette a mű.) A szerző egyéb munkáiban is elősegítette a filozófiatörténet tárgyalásában a marxista ideológiatörténeti megközelítés elterjedését. Így a „politikai progresszió” címkéje adta meg minden filozófia értékmérő végső szempontját, és az igazolás nélküli történeti konstrukciók elvették az immanens filozófiai fogalmiság elől az éltető levegőt. A hetvenes évek nagy részében ez a fajta filozófiai orientáció uralkodó volt és természetesnek számított. Mozgástér itt abban az értelemben volt adott, hogy fokozatosan megjelenhettek olyan típusú redukcionista felfogások, amelyek már

nem csupán a marxista osztályharc optikájának fénytörésén keresztül láttatták a filozófiai fogalmi világát, hanem árnyaltabb összefüggéseket is képesek voltak felmutatni.

Ez a redukcionista tendencia jól tetten érhető a Filozófiai Intézet irányítóinak tevékenységében is. Az intézet a hetvenes évek elején Tőkei Ferenc irányítása alatt állt, aki sinológus volt, és filozófusként a marxi ázsiai termelési mód elméletének konkretizálását tűzte ki céljául. Hasonlóképpen a vallástörténeti tipológia – végeredményben minimális elméleti hozadékot produkáló – igénye jelent meg Lukács József filozófiai vénát egyáltalán nem mutató ténykedésében. Utóbbi vezetői erényét abban látták, hogy hagyta dolgozni az intézet munkatársait, és hagyta, hogy a marxizmus kérdéskörétől független témákban mélyüljenek el.

A hetvenes évek hazai filozófiájának újszerű és magas minőségi szintet elérő teljesítményei – véleményem szerint – éppen azok a törekvések voltak, amelyek ettől a főntebb jellemzett redukcionista filozófiáfelfogástól eltérítették a filozófiával foglalkozókat. Nem vitatkoztak a hivatalos vagy elhajló marxizmussal, hanem más irányokban építkeztek. Ezt az irányt jelentették a kötetben is szereplő Altrichter Ferenc és Vidrányi Katalin opcionális és mégis tömegeket vonzó előadásai, Ruzsa Imre logika-tárgyú órái vagy Munkácsy Gyulának a fogalmi rekonstrukciót elsődlegesnek tekintő filozófiatörténeti órái. De ide sorolható a könyvben nem szereplő Simon Endre is, aki a görög filozófia tényleges problémáiról szolt, és nem azt a kérdést állította a középpontba, hogy Marx miért is tekinti az emberiség egészséges gyermekkorának a görögséget, hanem ténylegesen a szövegekkel foglalkozott. Amikor Simon Endre előadásában a vörös farkat hozzáillesztette szövegéhez, nagyjából lehetett tudni, mi is az ilyen megnyilatkozások helyi értéke.

Érdekes megfigyelni, hogy a főntebb felsorolt filozófusok publikációs tevékenysége – Ruzsa Imre kivételével – viszonylag korlátozott volt. Munkácsy és Vidrányi – kiváló értekezőpróza-stílusuk ellenére – feltűnően keveset írtak, írott életműről esetükben nem nagyon lehet beszélni, de Simon Endre és Altrichter sem publikáltak sokat, főleg, ha összehasonlítjuk őket Hermann István vagy a Lukács-tanítványok kötelezően könyvnyi terjedelmű opuszaival. Mégis, alapvetően az előbbieknél köszönhető, hogy a népszerű és csalóka Lukács-féle redukcionista filozofálás a hetvenes évek végére veszített csáberejéből és a nyolcvanas évekre átadta helyét egy ma már szakszerűbbnek tekintett filozofálási stílusnak. A Lukács-tanítványok kiűzése a hivatalos filozófiai életből, egyre erősebb elhajlásuk a marxizmustól nagy lökést adtak a demokratikus ellenzék kialakulásának, újabb politikafilozófiai, politikatudományi irányok megjelenésének, és nemzetközi beágyazottságuk is segítette a honi bölcelet politikafilozófiai vénát mutató szárnyának fejlődését, de a hagyományosabb értelemben vett immanens filozófiai fogalmiságot a keveset író filozófusok őrizték meg és adták tovább. Természetesen nem feledkezhetünk meg azokról a filozófusokról sem, akiknek a tevékenységében ötvöződött a két – első látásra egymástól nagyon különböző – tendencia. Ide sorolható Nyíri Kristóf, Kelemen János vagy Lendvai Ferenc, akik jelentős publikációs tevékenységet és oktató-

munkát folytattak, ugyanakkor erősen kötődtek a lukácsi örökséghez, s akik immár a nyolcvanas évekre a honi bölcséleti élet meghatározó alakjai lettek.

Még egyszer összefoglalóan szeretném megjegyezni, hogy *A hetvenes évek filozófiai lehetőségei és valósága* című kötet izgalmas és érdekes olvasmány, és nagy lépést tett előre a honi bölcsélet közelmúltja feltárása terén, s ezt a lépést remélhetőleg követi majd egy módszeresebb és alaposabb elemzés az elkövetkező években.

Kelemen-havasok, 2002